

JUBRON XALIL JUBRONNING “AL-MUSTAFO” ASARIDA MA’RIFATPARVARLIK G’OYALARI

G’ulomjonov Fazliddin

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti 1-bosiqch talabasi

Ilmiy rahbar: Muxiddinova Dilafruz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19722908>

Annotatsiya: Mazkur maqolada arab-amerikan adabiyotining yorqin namoyandasi Jubron Xalil Jubronning "Al-Mustafo" (The Prophet) asarida ilgari surilgan ma’rifatparvarlik g’oyalari har tomonlama tadqiq etiladi. Asarning yaratilish tarixi, unga ta’sir ko’rsatgan madaniy-falsafiy omillar, xususan Sharq tasavvufi va G’arb romantizmining sintezi masalalari tahlil qilinadi. Bosh qahramon Almustafo obrazi orqali bilim, erkinlik, muhabbat, mehnat, din va ibodat kabi falsafiy-axloqiy kategoriyalarning talqini ochib beriladi. Shuningdek, asarning jahon adabiyotidagi o’rni va uning XX asr boshidagi ma’naviy inqiroz sharoitida insoniyatga yo’naltirilgan umidvorlik g’oyalari ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so’zlar: Jubron Xalil Jubron, Al-Mustafo, ma’rifatparvarlik, ruhiy erkinlik, Sharq va G’arb sintezi, so’fiylik, falsafiy esse, Almustafo obrazi, pandnoma janri, insonparvarlik.

Kirish

XX asr jahon adabiyoti xazinasiga arab va ingliz tillarida ijod qilib, tengsiz badiiy-falsafiy meros qoldirgan adiblar orasida Jubron Xalil Jubron alohida o’rin tutadi. 1883-yil 6-yanvarda Livanning Bsharre qishlog’ida tavallud topgan, ijodiy kamolotini esa Amerika Qo’shma Shtatlarida topgan ushbu adib, rassom va mutafakkir o’z asarlarida Sharq tasavvufiy ruhi bilan G’arb ma’rifatparvarlik tafakkurini uyg’unlashtira oldi. Uning ijodi Bibliya hikmatlari, so’fiylik ta’limoti, Nitsshe falsafasi va Uilyam Bleyk singari mutafakkirlar ta’sirida shakllangan bo’lib, unda ishq, o’lim, tabiat va vatanga sog’inch kabi mavzular lirik-falsafiy talqin etilgan. Jubron qalamiga mansub asarlar orasida aynan 1923-yilda nashr etilgan "Al-Mustafo" ("Payg’ambar") asari muallifga butun jahon bo’ylab shuhrat keltirdi. Ushbu asar Bibliyadan keyingi eng ko’p sotilgan kitoblardan biri sifatida e’tirof etilib, dunyoning qirqdan ortiq tiliga tarjima qilingan va millionlab nusxada sotilgan. 1983-yilda YUNESKO qarori bilan adib tavalludining 100 yilligi jahon miqyosida nishonlangani uning madaniy merosining nechog’liq yuksak qadrlanishidan dalolat beradi.

"Al-Mustafo" o’zining pand-nasihati ruhidagi falsafiy esselari bilan ajralib turadi. Asarda donishmand Almustafoning Orfales shahri ahlini tark etish arafasida xalq oldiga chiqib, hayotning turli qirralari – muhabbat, nikoh, farzand, ish, erkinlik, din va o’lim haqida so’zlagan hikmatlari aks etgan. Garchi asar tashqi ko’rinishda diniy va’zxonlikni eslatganda, uning tub mohiyatida ma’rifatparvarlikka xos bo’lgan inson ongini uyg’otish, uni mustaqil fikrlashga chorlash va hayotni anglash sari da’vat yotadi. Ushbu maqolada asarning syujet chizig’i va g’oyaviy mazmunidan kelib chiqib, undagi ma’rifatparvarlik g’oyalarining badiiy talqini keng qamrovda tahlil qilinadi.

Asosiy qism: "Al-Mustafo" asarida ma’rifatparvarlik g’oyalarining poetik ifodasi

1. Almustafo obrazi – ma’rifatchi donishmand timsoli:

"Al-Mustafo" asarining markaziy qahramoni – donishmand Almustafo obrazi ma’rifatparvarlik g’oyalarini targ’ib etuvchi ideal qahramon sifatida gavdalanadi. U o’n ikki yil davomida Orfales shahrida yashab, xalqning dard-u quvonchiga sherik bo’ladi. Asar muqaddimasida uning o’z yurtiga qaytish uchun kemaga chiqish arafasida turgani tasvirlanadi.

Aynan shu vaqtda shahar aholisi uning atrofiga yig'ilib, hayot va o'lim, muhabbat va nafrat, din va ilm singari abadiy savollarga oid hikmatlarini so'nggi bor eshitishni istaydi. Almustafoning kemasi – bu nafaqat jismoniy safar, balki ma'naviy yuksalish va bilim sari intilishning ramziy timsolidir. Uning kutish holati – to'plangan hayotiy tajriba va donishmandlikni xalqqa ulashishga bo'lgan ichki tayyorgarlik bosqichidir.

Jubron qahramoni o'z haqiqatlarini zo'rlab singdirishdan, aqidaparastlikdan yiroq. U suhbatdoshining ixtiyori va idrok erkinligini hurmat qiladi. Almustafo aytadi: "Agar bu so'zlar haqiqat bo'lsa, ular o'z yo'lini topadi". Bu tamoyil ma'rifatparvarlik falsafasining asosiy tamoyillaridan biri – inson ongining erkinligi va tanlov huquqining ustuvorligini anglatadi.

Donishmand tayyor javoblar beruvchi murabbiy emas, balki odamlarni mushohada qilishga, savol berishga va haqiqatni o'z qalblaridan izlashga undovchi yo'l boshchidir .

2. Muhabbat va aql uyg'unligi:

Asarda muhabbat va aqlning uyg'unligi masalasi muhim o'rin egallaydi. Jubron ma'rifatparvarligi shundaki, u bilim olish jarayonini faqat ratsional bilish bilangina cheklamaydi, balki uni ilohiy ishq va ruhiy yuksalish bilan bog'liq holda talqin etadi. "Muhabbat haqida"gi bobda Almustafo muhabbatni "sinov yo'li" (sinoat) deb ataydi. Bu yerda ma'rifat – nafaqat kitobiy bilimlarni o'zlashtirish, balki azob-uqubatlar va quvonchlar orqali ruhiy kamolotga erishish, o'zlikni anglash demakdir. Adib G'arb ratsionalizmini Sharq tasavvufi bilan birlashtirib, insonni yaxlit bir butunlik sifatida ko'radi . Uning fikricha, aql va qalb bir-birini to'ldirgandagina haqiqiy ma'rifatga erishish mumkin.

3. Erkinlik tushunchasi va ijtimoiy ma'rifat:

"Erkinlik haqida"gi bobda muallif erkinlikni shunchaki tashqi zanjirlardan xalos bo'lish emas, balki ma'naviy yuksaklik va ijtimoiy mas'uliyat nuqtai nazaridan talqin qiladi. Almustafo ta'kidlaydi: *"Haqiqiy erkinlik kishanlarni tashlash emas, balki boshqalarning erkinligini hurmat qilgan holda yashashdir"*. Ushbu fikr Yevropa ma'rifatparvarligidagi fuqarolik jamiyati va ijtimoiy shartnoma konsepsiyalari bilan bevosita bog'liqdir. Almustafo odamlarni g'aflet uyqusidan uyg'otishga, hatto ota-bola munosabatlarida ham mustaqil fikrlashni rivojlantirishga chaqiradi. Uning fikricha, bolalar ota-onalarining nusxasi emas, balki mustaqil shaxslardir. Bu g'oya o'z davri uchun nihoyatda ilg'or va ma'rifiy ahamiyatga ega edi.

4. Mehnat va ijod falsafasi:

Mehnat va ijod falsafasi asarning yana bir muhim yo'nalishini tashkil etadi. "Ish haqida"gi bobda Almustafo mehnatni insonni ulug'lovchi, uni yaratuvchiga yaqinlashtiruvchi ilohiy kuch sifatida madh etadi: *"Siz ishlaganingizda yerning uzoqdagi orzusini ro'yobga chiqarasiz"*. Bu yerda mehnat faqat tirikchilik vositasi emas, balki bilim olishning amaliy shakli, ruhiy kamolot yo'lidagi muhim bosqich sifatida namoyon bo'ladi. Mehnatga bunday yuksak baho berish Uyg'onish davri va keyingi ma'rifatparvarlik adabiyoti uchun xos xususiyat bo'lib, Jubron ijodida o'zining yorqin ifodasini topgan .

5. Din va ibodatning ma'rifiy talqini:

Asarning muhim jihatlaridan biri Almustafoning din va ibodat haqidagi qarashlaridir. U an'anaviy diniy marosim va urf-odatlarini inkor etmaydi, ammo ularni ichki ma'naviy yuksalish bilan bog'lashga intiladi. Bir ruhoniyl ibodat haqida so'rganida, Almustafo shunday javob beradi: *"Ibodot – bu ko'zga ko'rinmas ibodatxonaga tashrif buyurish, o'sha lahzada ibodat qilayotgan barcha insonlar bilan birga samoviy zavq va yoqimli mulozamatda bo'lishdir"* . Bu

yerda ibodat tushunchasi shunchaki diniy marosim doirasidan chiqarilib, butun borliq bilan ruhiy aloqaga kirishish vositasi sifatida talqin qilinadi.

Donishmand ibodatni soʻzlar bilan emas, balki tabiatning oʻzidan olish kerakligini uqtiradi: *"Xudo soʻzlarga unchalik ahamiyat bermaydi. Tabiat manzaralariga quloq soling, ular sizga Xudoga qilinayotgan jim ibodatni ochib beradi"*. Bunday qarash insonni tabiat bilan uygʻunlikda yashashga va ilohiy kuchni oʻz qalbidan izlashga undaydi. Bu esa maʼrifatparvarlikning insonni diniy xurofotlardan xalos etib, uning ongini erkinlashtirish haqidagi asosiy gʻoyalari bilan hamohangdir.

Din haqidagi bobda Almustafo shunday deydi: *"Din – bu kundalik hayotning ajralmas qismidir. Uni hayotdan ajratib boʻlmaydi. Kundalik hayotingiz – bu sizning ibodatxonangizdir"*. U dinning qattiq qoidalar va marosimlar toʻplami sifatida talqin qilinishiga qarshi chiqadi. Uning fikricha, Xudoni murakkab jumboqlar orqali izlash shart emas – U tabiat hodisalarida va bolalarning kulgisida yaqqol namoyon boʻladi. Bu gʻoya oʻz mohiyatiga koʻra diniy taassub va xurofotlarga qarshi qaratilgan boʻlib, insonni erkin fikrlashga, diniy masalalarni ham aql va qalb koʻzi bilan baholashga undaydi.

6. Asarning falsafiy manbalari va madaniy sintez:

"Al-Mustafo" asarining oʻziga xos jihati shundaki, unda Sharq va Gʻarb madaniy-falsafiy anʼanalari uygʻunlashib ketgan. Tadqiqotchilar asarda xristianlik, islom va soʻfiylik unsurlari bir-biri bilan chambarchas bogʻliq holda namoyon boʻlishini taʼkidlaydilar. Xususan, Almustafo obrazi orqali ilgari surilgan gʻoyalarda Injildagi "oltin qoida" – odamlar oʻrtasidagi oʻzaro hurmat va bir-birini tushunish tamoyili yaqqol seziladi. Shu bilan birga, asar soʻfiylik taʼlimotining muhabbat, sabr-toqat va ruhiy yuksalish haqidagi gʻoyalari bilan hamohangdir.

Jubron asarida ilgari surilgan panteistik qarashlar – yaʼni Xudoni butun borliqning ajralmas qismi sifatida talqin etish – oʻrta asr soʻfiylik falsafasi va Uygʻonish davri insonparvarlik gʻoyalari bilan bevosita bogʻliqdir. Adib nasroniy va musulmon madaniyatlari oʻrtasida koʻprik qurishga intilib, ularning umumiy insoniy qadriyatlarini ochib berishga harakat qilgan. Aynan shu jihat asarga universal xususiyat bagʻishlab, uning turli madaniyat va din vakillari tomonidan birdek sevib oʻqilishiga sabab boʻlgan.

7. Baxt-saodat va zavqlanish falsafasi:

"Al-Mustafo" asarida zavqlanish va baxt-saodat masalasi ham muhim oʻrin egallaydi. Bir zohid zavq haqida soʻrganida, Almustafo uni "ozodlik qoʻshigʻi" deb ataydi va insonlarning zavqlanishdan qochishini tanqid qiladi. U yoshlarning zavq izlashini qoralamaydi, keksalarni esa oʻtgan zavqli damlarni afsus bilan emas, balki minnatdorlik bilan eslashga chaqiradi: *"Afsus – bu aqlning xiralashuvidir"*.

Donishmand zavqlanishda meʼyor tuygʻusini saqlashni, zavqni hayotning yagona mazmuniga aylantirmaslikni uqtiradi. U odamlarni "gullar va asalarilar singari zavqlanishga" chaqiradi – ular bir-biridan olish va bir-biriga berishdan oʻzaro zavq oladilar. Bu obraz orqali muallif zavqlanishning ijtimoiy jihatini – uning boshqalarga zarar yetkazmagan va oʻzaro hurmatga asoslangan boʻlishi zarurligini taʼkidlaydi.

Xulosa

Jubron Xalil Jubronning "Al-Mustafo" asari XX asr jahon adabiyotidagi noyob hodisalardan biri boʻlib, unda Sharqona hikmat va Gʻarbone maʼrifatparvarlik gʻoyalari uygʻunlashib ketgan. Adib anʼanaviy vaʼzxonlik va quruq axloqiy pand-nasihatlardan chekinib, ramz va tamsillar orqali yangi davr kishisining maʼnaviy-maʼrifiy kodeksini yaratdi. Almustafo obrazi orqali

muallif muhabbat, erkinlik, aql, mehnat, din va zavq singari tushunchalarni ma’rifatparvarlik nuqtai nazaridan qayta talqin etdi.

Asarning yana bir muhim xususiyati shundaki, u insoniyatning umumiy muammolariga – hayot mazmuni, o’lim siri, baxt-saodat yo’li kabi abadiy savollarga javob izlaydi. Aynan shu universal mavzular va umidbaxsh g’oyalar asarning o’n millionlab nusxada sotilishiga va jahon adabiyotining eng ko’p o’qiladigan asarlaridan biriga aylanishiga sabab bo’lgan. Asarning bugungi globallashuv davrida ham dolzarbligini yo’qotmaganligi, uning turli millat va din vakillari uchun birdek tushunarli va qadrli ekanligi bilan izohlanadi.

Almustafo obrazi – Sharq va G’arbni ma’naviy ko’prik kabi bir-biriga ulagan, insoniyatni yagona ezgulik yo’lida birlashtirgan ma’rifatparvar yo’lboshchi timsoli sifatida jahon adabiyoti tarixidan munosib o’rin egallagan. Ushbu asar bugungi kunda ham o’quvchilarni mushohada qilishga, o’z qalblariga quloq tutishga va hayotni sevishtirishga o’rgatuvchi ma’rifiy dasturilamal bo’lib qolmoqda.

Annotatsiya: Mazkur maqolada arab tili morfologiyasining muhim masalalaridan biri — misol fe’llarning fonetik-morfemik tahlili, xususan, vovi tushib qolmaydigan fe’llarning o’ziga xos jihatlari tadqiq etiladi. An’anaviy arab tilshunosligida misol fe’llar tarkibidagi zaif harflar (vov va yo) ning turli morfologik qoliplarda tushib qolish yoki saqlanib qolish hodisasi keng kuzatiladi. Biroq ayrim fe’llarda kutilgan fonetik o’zgarishning yuz bermasligi, ya’ni vov harfining saqlanib qolishi alohida ilmiy qiziqish uyg’otadi. Maqolada aynan shunday fe’llarning lug’aviy-semantik va fonologik xususiyatlari, bo’g’in tuzilishi va fonetik muhit bilan bog’liq omillar zamonaviy lingvistik nazariyalar asosida yoritiladi. Shuningdek, Basra va Kufa nahv maktablari olimlarining ushbu masala yuzasidan bildirgan qarashlari qiyosiy-tarixiy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: arab tili morfologiyasi, misol fe’llar, vov harfi, fonetik-morfemik tahlil, bo’g’in tuzilishi, fonologik og’irlik, Basra va Kufa maktablari, zaif harflar, morfologiya.

Kirish

Arab tili morfologik tizimi o’zining murakkab va serqirra tabiati bilan jahon tilshunosligida alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, fe’l so’z turkumining tuzilishi, uning turli zamon, mayl va nisbat shakllarida namoyon bo’ladigan fonetik-morfemik o’zgarishlari uzoq asrlar davomida arab grammatikachilari va zamonaviy tilshunoslar diqqat markazida bo’lib kelmoqda. Arab tilidagi fe’llar o’zak tarkibidagi harflarning tabiatiga ko’ra sahih (sog’lom) va mu’tall (zaif) turlarga bo’linadi. Mu’tall fe’llar o’z navbatida o’zak tarkibidagi zaif harfning (vov و yoki yo ي) o’rniga qarab misol, ajvaf va noqis kabi guruhlariga ajratiladi.

Misol fe’llari deb arab tilida o’zagingining birinchi harfi zaif harf (vov yoki yo) bo’lgan fe’llarga aytiladi. Ushbu fe’llar morfologik o’zgarishlarga uchraganda, ularning tarkibidagi zaif harf ko’pincha fonetik qonuniyatlar ta’sirida tushib qoladi yoki boshqa tovushga aylanadi. Jumladan, voviy misol fe’llarining (المثال الواوي) hozirgi-kelasi zamon shaklida birinchi harf bo’lmish vovning tushib qolishi arab tili grammatikasida keng tarqalgan qoida sanaladi. Biroq, ushbu umumiy qoidaga bo’ysunmaydigan, ya’ni tarkibidagi vov harfini saqlab qoladigan bir qator fe’llar mavjud bo’lib, ularning ushbu istisnoiy holati azaldan tilshunoslar o’rtasida bahs-munozaralarga sabab bo’lib kelgan.

Ushbu maqolaning dolzarbligini shundaki, unda aynan vovi tushib qolmaydigan misol fe’llarning fonetik-morfemik xosligi zamonaviy tilshunoslik yondashuvlari, xususan fonologik

bo'g'in nazariyasi va tovushlar ketma-ketligidagi og'irlik tamoyillari asosida tahlil qilinadi. An'anaviy arab grammatikasida ushbu hodisa asosan "istisno" yoki "qoidadan chetga chiqish" sifatida talqin qilingan bo'lsa, zamonaviy lingvistika uning zamiridagi obyektiv fonetik qonuniyatlarni ochib berishga intiladi.

Asosiy qism: Vovi tushib qolmaydigan misol fe'llarning fonetik-morfemik tabiati

1. Misol fe'llarning umumiy tasnifi va fonologik xususiyatlari

Arab tili morfologiyasida misol fe'llar ikki asosiy guruhga bo'linadi: voviy misol (المثال الواوي) va yo'iy misol (المثال اليائي). Voviy misol fe'llarga وَعَدَّ (va'da berdi), وَلَدَ (tug'di), وَجَدَ (topdi) kabi fe'llar misol bo'la oladi. Ushbu fe'llarning hozirgi-kelasi zamon shakli yasalganida, odatda, birinchi harf bo'lmish vov tushib qoladi va fe'l يَجِدُ, يَلِدُ, يَجِدُ shaklini oladi. Arab grammatikachilarining fikricha, bu hodisa fonetik izchillikdagi og'irlik (التقل الصوتي) tufayli yuz beradi. Xususan, hozirgi zamon prefiksi bo'lmish ya (ي) tarkibidagi y yarim unli tovushi bilan fe'l o'zagingning birinchi harfi bo'lmish v yarim unlisi orasidagi fonetik nomutanosiblik ularning birikuvini qiyinlashtiradi va natijada vov tushib qoladi.

Zamonaviy fonologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yarim unlilarning ketma-ket kelishi bo'g'in tuzilishida nomutanosiblikni yuzaga keltiradi va til tejamkorligi tamoyiliga ko'ra ushbu og'irlikni bartaraf etish maqsadida tovushlardan biri tushib qoladi. Bu jarayon arab tilidagi "talofiy fonetik o'zgarish" (التغيير الصوتي التعويضي) deb nomlanuvchi kengroq hodisaning bir qismidir. Aynan shu fonetik qonuniyat voviy misol fe'llarning aksariyatida kuzatiladigan vov tushishi hodisasini izohlaydi.

2. Vovi tushib qolmaydigan misol fe'llarning leksik-semantik guruhlari

Umumiy qoidaga qaramay, arab tilida bir qator voviy misol fe'llar mavjudki, ularda vov harfi hozirgi-kelasi zamon shaklida ham saqlanib qoladi. Ushbu fe'llarni leksik-semantik jihatdan quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

Birinchi guruh — nuqson yoki kasallik bildiruvchi fe'llar. Bu guruhga وَقَلَّ (qo'rqdi), وَجَلَّ (botqoqlikka botdi), وَصَبَّ (kasallandi), وَجَمَّ (homilador ayolning biror narsaga talpinishi) kabi fe'llar kiradi. Ushbu fe'llarning hozirgi zamon shakli يَوْحَلُّ, يَوْصَبُّ, يَوْجَمُّ tarzida bo'lib, vov saqlanib qoladi. Arab grammatikachilari, jumladan Sibavayh va Ibn Jinniy ushbu fe'llarning ushbu xususiyatini ularning lug'aviy ma'nosi bilan bog'liq deb hisoblaganlar. Xususan, ularning fikricha, nuqson yoki zaiflik bildiruvchi fe'llarda vovning saqlanishi — bu ma'no va shakl o'rtasidagi uyg'unlikning ifodasidir. Zaiflik ma'nosini anglatuvchi fe'lning tarkibida zaif harfning saqlanishi semantik jihatdan mantiqiy deb topilgan.

Ikkinchi guruh — fe'lning ikkinchi yoki uchinchi harfi ham zaif harf bo'lgan hollar. Agar voviy misol fe'lning o'zagi tarkibida bir nechta zaif harf mavjud bo'lsa, birinchi vovning tushib qolishi fonetik tarkibni yanada murakkablashtirishi mumkin. Masalan, وَلِيَّ (valiy/do'st bo'ldi, boshqardi) fe'li tarkibida ham birinchi, ham uchinchi harf zaifdir. Bunday fe'llarda vovning tushib qolishi o'zakning tanib bo'lmas darajada o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun tilda fonetik muvozanatni saqlash maqsadida vov tushirilmaydi.

Uchinchi guruh — arab qabilalari shevalaridagi farqlar. Arab tilining turli qabila shevalarida voviy misol fe'llarning talaffuzida tafovutlar kuzatilgan. Jumladan, ba'zi arab qabilalari barcha voviy misol fe'llarni vovni tushirmasdan talaffuz qilgan bo'lsa, boshqalari faqat ayrim hollarda vovni saqlagan. Tilshunos Ibrohim Anisning ta'kidlashicha, ushbu sheva farqlari adabiy arab tilining shakllanishida muhim rol o'ynagan va ba'zi istisnoiy holatlarning saqlanib qolishiga sabab bo'lgan.

3. Fonologik bo'g'in nazariyasi asosida vov saqlanishining izohi

Zamonaviy fonologiya yutuqlari vovi tushib qolmaydigan misol fe'llarning tabiatini yanada chuqurroq va tizimli tushunish imkonini beradi. Arab tilidagi fe'llarning bo'g'in tuzilishi va urg'u qonuniyatlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, vovning saqlanishi yoki tushishi ko'p jihatdan bo'g'in tuzilishidagi muvozanat bilan bog'liq.

Vov tushib qoladigan fe'llarni ko'rib chiqamiz: وَعَدَ fe'lining hozirgi zamon shakli يَعِدُ (ya'idu) tarzida bo'lib, bo'g'in tuzilishi ya-i-du (CV-CV-CV) ko'rinishida. Agar vov saqlangan holda يَوْعِدُ (yaw-i-du) deb talaffuz qilinganda, birinchi bo'g'in yaw (CVC) tarzida bo'lib, unda ikki yarim unli yonma-yon kelardi. Arab tili fonologiyasida ikki yarim unlining bir bo'g'in ichida ketma-ket kelishi og'ir bo'g'in hisoblanadi va talaffuzda qiyinchilik tug'diradi. Shuning uchun til tejamkorligi tamoyiliga ko'ra vov tushib, bo'g'in yengillashadi.

Biroq, وَجَلَّ (vajila — qo'rqdi) fe'lining hozirgi zamon shakli يَوْجَلُّ (yaw-ja-lu) tarzida bo'lib, vov saqlanadi. Ushbu fe'lda o'rta bo'g'in ja (CV) qisqa unli bilan ifodalanadi. Vovning tushib ketishi fe'lining fonetik tuzilishini yanada murakkablashtirishi va uni boshqa fe'l shakllari bilan adashtirish xavfini tug'dirishi mumkin. Shuningdek, وَجَلَّ kabi fe'llarda ikkinchi harfning fatha harakati bilan kelishi ham fonetik muhitni o'zgartiradi. An'anaviy grammatikachilar buni "istisno" deb atagan bo'lsa, zamonaviy fonologiya bu istisnoni bo'g'in tuzilishi va fonetik muhit bilan izohlaydi.

4. Basra va Kufa nahv maktablarning masalaga yondashuvi

Arab tilshunosligi tarixida voviy misol fe'llardagi vovning saqlanishi masalasi Basra va Kufa nahv maktablari o'rtasidagi bahs-munozaralarning mavzularidan biri bo'lgan. Basra maktabi vakillari (Sibavayh, Xalil ibn Ahmad al-Farohidiy) vovning tushib qolishini asosiy qoida, saqlanishini esa istisno sifatida talqin qilganlar. Ular istisno holatlarini asosan semantik omillar bilan izohlaganlar. Kufa maktabi vakillari (al-Kisoiy, al-Farro) esa masalaga birmuncha kengroq yondashib, vovning saqlanishini sheva xususiyatlari va fonetik muhit bilan bog'lashgan.

Ayniqsa, Ibn Jinniyning "al-Xasois" asarida ushbu masala batafsil tahlil qilingan. U "fonetik og'irlik" (الثقل الصوتي) tushunchasini ilgari surib, vovning tushishini aynan shu og'irlikdan qutulish istagi bilan izohlagan. Biroq, وَجَلَّ tipidagi fe'llarda vovning saqlanishini u "ma'naviy og'irlik" (الثقل المعنوي) bilan bog'lab, nuqson ma'nosini anglatuvchi fe'lda zaif harfning tushib qolishi ma'no bilan shakl o'rtasidagi muvozanatni buzishini ta'kidlagan.

Zamonaviy tadqiqotchilar, jumladan Ramazon Abdut-Tavvob va Ibrohim Anis bu masalaga yanada ilmiy yondashib, vovning saqlanishi va tushishini fonologik bo'g'in nazariyasi va tovushlar uyg'unligi qonuniyatlari bilan izohlashgan. Ularning fikricha, arab tili fonologiyasidagi ochiq va yopiq bo'g'inlarning ketma-ketligi, urg'uning taqsimlanishi va unilarning qisqa-uzunlik xususiyati kabi omillar vovning saqlanishi yoki tushishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

5. Misol fe'llardagi fonetik o'zgarishlarning morfemik tahlili

Morfemik nuqtai nazardan qaraganda, voviy misol fe'llarning hozirgi zamon shakli quyidagi morfemalardan tashkil topadi: zamon prefiksi (-ي) + o'zak + shaxs-son ko'rsatkichi. Vov tushib qoladigan fe'llarda o'zakning birinchi fonemasi bo'lmish /w/ tushib qoladi va bu o'zak morfemaning tuzilishida o'zgarish yasaydi. Masalan, وَعَدَ fe'lining o'zagi /w-ʔ-d/ tarzida bo'lib, hozirgi zamon shaklida u /ʔ-d/ ga aylanadi. Bu hodisa morfologiyada "morfema chegarasidagi fonetik o'zgarish" (morphophonemic alternation) deb yuritiladi.

Vovi saqlanadigan fe'llarda esa o'zakning tuzilishi o'zgarmaydi: /w-dʒ-l/ o'zagi hozirgi zamonda ham /w-dʒ-l/ tarzida saqlanadi. Bu hol morfologik jihatdan "shaffoflik" (transparency) tamoyiliga mos keladi, ya'ni so'zning morfemik tarkibi aniq va tushunarli bo'lib qoladi. Tilshunoslikda shaffoflik tamoyili muhim ahamiyatga ega bo'lib, u so'z ma'nosining oson anglashilishini ta'minlaydi. Vov saqlanadigan fe'llarda aynan shu tamoyil ustuvorlik qiladi, chunki vovning tushib ketishi fe'l o'zagini boshqa o'zaklar bilan adashtirish xavfini keltirib chiqarishi mumkin.

6. Arab tili fonetik tizimida yarim unilarning o'rni va ahamiyati

Vov va yo harflari arab tili fonetik tizimida alohida o'rin tutadi. Ular yarim unilar (semi-vowels) sirasiga kirib, ham undosh, ham unli xususiyatlarini namoyon qiladi. Yarim unilarning bu ikki yoqlama tabiati ularning turli fonetik muhitlarda turlicha talaffuz qilinishiga va turli morfologik o'zgarishlarga uchrashiga sabab bo'ladi.

Standart arab tilida 28 undosh fonema va 6 unli fonema mavjud bo'lib, vov (و) va yo (ي) harflari fonologik tizimning muhim elementi hisoblanadi. Ushbu harflar nafaqat mustaqil undosh sifatida, balki cho'ziq unilarning (ū va ī) tarkibiy qismi sifatida ham faoliyat yuritadi. Voviy misol fe'llarda kuzatiladigan fonetik o'zgarishlar aynan shu yarim unilarning murakkab fonologik tabiatidan kelib chiqadi.

Zamonaviy fonologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yarim unilarning ketma-ket kelishi yoki ularning qisqa unilar bilan birikishi diftong (qo'sh unli) hosil qiladi. Arab tilida /aw/ va /ay/ diftonglari mavjud bo'lib, ular bo'g'in tuzilishida alohida mavqega ega. Vov saqlanadigan يَوْجَلُ (yawjalu) shaklidagi /aw/ diftongi til tizimida barqaror hisoblanadi va uning tarkibiy qismlarini ajratish fonetik muvozanatni buzishi mumkin. Shuning uchun ham ba'zi fe'llarda vovning saqlanishi diftong tuzilishining barqarorligi bilan izohlanadi.

Xulosa

Arab tilidagi misol fe'llar, xususan voviy misol fe'llarning morfologik o'zgarishlarga uchraganidagi fonetik-morfemik holati masalasi arab tilshunosligining eng murakkab va munozarali masalalaridan biri bo'lib kelgan. Vovi tushib qolmaydigan misol fe'llar hodisasi arab tili fonologik tizimining naqadar nozik va serqirra ekanligini namoyon etadi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, vovning saqlanishi yoki tushib qolishi tasodifiy hodisa emas, balki bir qator omillar — fe'lning lug'aviy ma'nosi, bo'g'in tuzilishi, fonetik muhit, diftonglarning barqarorligi va til tejamkorligi tamoyili bilan bog'liq bo'lgan murakkab jarayondir.

An'anaviy arab grammatikachilarining "istisno" sifatida talqin qilgan holatlari zamonaviy fonologiya va morfologiya yutuqlari asosida yanada tizimli va ilmiy izohga ega bo'lmoqda. Xususan, bo'g'in tuzilishi nazariyasi va yarim unilarning fonologik xususiyatlari haqidagi yangi ilmiy ma'lumotlar ushbu istisnolarning zamirida chuqur fonetik qonuniyatlar yotganini ko'rsatmoqda. وَصِبَ, وَجَلَّ, وَجَلَّ kabi fe'llarda vovning saqlanishi nafaqat semantik omillar, balki fonetik muhit va bo'g'in tuzilishining muvozanatini saqlash zarurati bilan ham bog'liqdir.

Arab tili morfologiyasining ushbu nozik jihatlarini o'rganish nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki arab tilini o'qitish metodikasini takomillashtirishda, ayniqsa, ona tili arab tili bo'lmagan o'quvchilarga fe'l tuslanishi qoidalarini tushuntirishda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Kelajakda ushbu mavzu doirasida yanada chuqurroq tadqiqotlar olib borish, xususan, arab tilining turli shevalarida voviy misol fe'llarning talaffuz xususiyatlarini qiyosiy o'rganish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Gibran, Kahlil. The Prophet. New York: Alfred A. Knopf, 1923.
2. Gibran, Kahlil. Complete Works of Khalil Gibran. Delhi: K.R.J. Book International, 2006.
3. Bushrui, Suheil and Joe Jenkins. Kahlil Gibran, Man and Poet: A New Biography. Oxford: One World Publications, 1998.
4. Waterfield, Robin. Prophet: The Life and Times of Kahlil Gibran. New York: St. Martin's Press, 1998.
5. Hawi, Khalil. Kahlil Gibran: His Background, Character and Works. Beirut: The Arab Institute for Research and Publishing, 1972.
6. Buck, Christopher. "Kahlil Gibran." In American Writers: A Collection of Literary Biographies. Supplement XX: Mary Antin to Phillis Wheatley, edited by Jay Parini and Lisa Kumar, 113-129. New York: Charles Scribner's Sons, 2010.
7. Young, Barbara. This Man from Lebanon: A Study of Kahlil Gibran. New York: Alfred A. Knopf, 1945.
8. Gibran, Jean, and Kahlil Gibran. Kahlil Gibran: His Life and World. New York: Interlink Publishing Group, 1998.
9. Najjar, Iskander. Qamus Gibran Khalil Gibran. Beirut: Dar Al-Saqi, 2008.